

Kosek, Pavel

Číslovky

In: Kosek, Pavel. *Historická mluvnice češtiny I*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 99-109

ISBN 978-80-210-6906-0; ISBN 978-80-210-6909-1 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130635>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ČÍSLOVKY

ČÍSLOVKY ZÁKLADNÍ

Číslovky *jeden*, *-a*, *-o*, *dva*, *-ě*, *-a* a *oba*, *-ě*, *-a* se skloňovaly podle tvrdé zájmenné deklinace. Změny, kterým podlehla tvrdá zájmenná deklinace, viz v patřičném oddílu. V deklinacích číslovek *jeden* a *dva/oba* se ovšem uplatňovaly specifické inovace, které se (nesměle) projevovaly již ve stč. a které jsou známy ze současných dialektů.

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>jeden</i>	<i>jedno</i>	<i>jedna</i>
2.	<i>jednoho / jednoh / jednoho / jedného</i>	shodné s m.	<i>jedné</i>
3.	<i>jednomu / jednom / jednemu / jednému</i>	shodné s m.	<i>jedněj / jedniej / jedné</i>
4.	<i>jeden / jednoho</i>	<i>jedno</i>	<i>jednu</i>
6.	<i>o jednom / jednom / jedném / jedným</i>	shodné s m.	<i>o jedněj / jedniej / jedné</i>
7.	<i>jedniem / jedným</i>	shodné s m.	<i>jednú</i>
du.			
1.	<i>jedna</i>	–	–
2.		[?] –	
3.		[?] –	
4.		[?] –	
6.		[?] –	
7.		[?] –	
pl.			
1.	<i>jedni</i>	<i>jedna</i>	<i>jedny</i>
2.		[?] <i>jedněch / jednech / jednych / jedných</i>	
3.		[?] <i>jedněm / jednym / jedným</i>	
4.	<i>jedny</i>	<i>jedna</i>	<i>jedny</i>
6.		[?] <i>jedněch / jednech / jednych / jedných</i>	
7.		[?] <i>jedněmi / jednymi / jednými (/ -ma)</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Plurálové a duálové formy jsou doloženy v těch případech, ve kterých má výraz *jedna* funkci neurčitého zájmena.

Deklinace číslovek *dva*, *oba* si dlouho ponechávala duálové formy tvrdé rodové zájmenné deklinace, jak ukazuje následující tabulka, v níž jsou formy navazující na původní psl. stav odlišeny tučným řezem písma:

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>dva / dvá</i>	<i>dvě</i>	shodné s n.
2.		[?] <i>dvú / dvoju / dvojú / dvúch</i>	
3.		[?] <i>dvěma / dvúm</i>	
4.	<i>dva / dvá</i>	<i>dvě</i>	shodné s n.
6.		[?] <i>dvú / dvojú / dvoju / dvúch</i>	
7.		[?] <i>dvěma / dvúma</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Do nominativu a akuzativu pronikla délka *dva* → *dvá*, *oba* → *obá* pod vlivem dlouhých podob nominativu a akuzativu číslovky *tří* (< *třie*), *čtyři* (< *čtyřie*) – tato dlouhá podoba zůstala zachována ve velké části českých dialektů pro nominativ sg. m.. Jakmile zanikla gramatická kategorie duálu (v průběhu 15. století), stala se deklinace číslovek *dva*, *oba* izolovanou. Proto byla objektem celé řady morfologických inovací, které vedly: a) k začlenění forem nepřímých pádů do systému plurálových forem (tyto změny jsou známy pouze z mluvených útvarů češtiny): genitiv a lokál *dvú* → *dvú-ch* (podle *tě-ch*, *ji-ch*, *dobry-ch*, *pěší-ch*), dativ *dvěma* → *dvú-m* (podle *tě-m*, *ji-m*, *dobry-m*, *pěší-m*), instrumentál *dvěma* → *dvě-mi* (podle *tě-mi*, *ji-mi*, *dobry-mi*, *pěší-mi*; tato forma je obvykle interpretována jako hyperkorektní, protože se objevuje tehdy, jestliže se mluvčí {neúspěšně} snaží formulovat svou promluvu jako spisovnou); b) k unifikaci tvarotvorného základu ve prospěch původní formy genitivu a lokálu *dvú-* (*dvou-*): genitiv *dvú-ch* (*dvou-ch*), dativ *dvú-m* (*dvou-m*), lokál *dvú-ch* (*dvou-ch*), instrumentál *dvú-ma* (*dvou-ma*).

Číslovka *třie*, *-i*, *-i* se skloňovala podle plurálových forem *i*-kmenové deklinace.

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>třie / tři</i>	<i>tři</i>	shodné s n.
2.		[?] <i>tří / třech</i>	
3.		[?] <i>třem</i>	
4.		[?] <i>tři</i>	shodné s n.
6.		[?] <i>třech / třích</i>	
7.		[?] <i>třmi / třemi (-ma)</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Na proměnách deklinace této číslovky je patrný jednak vývoj mužských *i*-kmenů, jednak specifický vývoj deklinace číslovek. V nominativu pl. m. se vyskytovala stejně jako v substantivní deklinaci *i*-kmenů koncovka *-ie*, po monoftongizaci *-í* (v mladších obdobích se stala prostředkem, jimž byla signalizována kategorie životnosti: *tří muži X tři hrady*). Ve spisovné č. byla v průběhu 17. stol. forma *tří* na základě unifikace plurálových forem sjednocena ve prospěch tvaru krátkého *tři* (zůstala však zachována v celé řadě dialektů jako mužská životná). V části moravských dialektů (především východomoravských) pronikla konsonantická koncovka *-é* (patrně z deklinace číslovky *čtyři*), která slouží k odlišení životnosti v mužském rodu *třé, čtyřé* maskulinum živ. X *tři, čtyři* maskulinum neživ. V genitivu pl. se od 17. stol. postupně prosazuje forma *třech*, převzatá z lokálu (tzv. lokál-genitiv) – tento proces byl podpořen systémovou podobou této pádové formy složené a zájmenné deklinace, která byla také zakončena koncovkou *-ch* (a podobným procesem, který se odehrál v deklinaci číslovky *dvů* → *dvů-ch* {> *dvouch*}). Podoba *třech* byla kodifikací spisovné č. definitivně akceptována až na konci 20. stol. Podle forem genitivu, dativu a lokálu, které obsahují *-e-* (*třech, třem*), se v 17. stol. utvořila nová podoba instrumentálu *tř-e-mi*. V lokálu se v mladším období (v 17. stol.) ojediněle objevuje také inovovaná forma *třích*, jejíž kmen je tvořen dlouhým *-í-* (podle starého nominativu a genitivu *tří*).

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>čtyře / čtyřé / čtyřie / čtyři</i>	čtyři	čtyři
2.		[?] <i>čtyř / čtyr / čtř / čtyří / čtyřech</i>	
3.		[?] <i>čtyřem / čtyrem</i>	
4.		[?] <i>čtyři / čtyry</i>	
6.		[?] <i>čtyřech</i>	
7.		[?] <i>čtyřmi / čtyrmi / čtřmi (-ma)</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Číslovka *čtyře*, *-i*, *-i*, která původně (v psl.) náležela ke konsonantickým kmenům, měla ve stč. převážně plurálové formy *i*-kmenové deklinace, vedle nichž však uchovávala specifické podoby nominativu *čtyřé* a genitivu *čtyř*. Tyto podoby navazovaly na pádové formy staré konsonantické deklinace, nicméně tvar genitivu *čtyř* podlehl patrně mladší inovaci, neboť podle pravidel hláskového vývoje by měl znít *čtyr* (< *čtyrǫ < *čbtyrǫ). Tato forma *čtyr* byla ve starší době zachycena, nicméně její nejstarší doklady se objevují až v památkách z 15. stol. Je tedy pravděpodobné, že se vytvořila až sekundárně, a to na základě depalatalizované podoby instr. *čtyrmi*. Ve stč. jsou doloženy podoby genitivu a instrumentálu s redukovanou kořenovou formou *čtř* a *čtřmi* (známou také z podoby číslovky *čtrnáct{e}*).

I když se mladší vývoj této deklinace z velké části shoduje s vývojem deklinace *třie*, *-i*, *-i* (např. novotvar gen. *čtyř* → *čtyřech*), lze v něm pozorovat také specifické momenty. Zejména se odlišuje procesem, na jehož základě se ustaluje nová (tvrdá) forma tvarotvorného základu *čtyr-* (podle tvrdé formy genitivu *čtyr* a instrumentálu *čtyrmi*): nominativ *čtyry*, dativ *čtyrem*, akuzativ *čtyry*, lokál *čtyrech* (formy se základem *čtyr-* jsou rozšířeny v obecné č.).

Tato podoba číslovky podlehla v mluveném jazyce artikulační disimilaci *čtyři* > *štyři*.

Jednoduché základní číslovky *pět* – *desět* se skloňovaly podle ženských *i*-kmenů, typu *kost*, jak ukazuje následující tabulka:

	m.
sg.	
1.	<i>pět</i>
2.	<i>pěti</i>
3.	<i>pěti</i>
4.	<i>pět</i>
6.	<i>pěti</i> (na <i>desěte</i> / <i>desiete</i>)
7.	<i>pěťú</i> / <i>pěti</i>

Číslovka *desět* si jako součást číslovky 11–19 (viz níže), uchovávala konsonantickou koncovku *-e* (známou v č. např. ve frazeologizované podobě *ve dne*). V genitivu, dativu a lokálu kolísala kvantita číslovek *devěti/devieti* a *desěti/desieti*. Číslovka *desět* se vyskytovala také ve formách duálových a plurálových (viz níže).

Z tabulky je zřejmé, že číslovky *jeden–čtyře* se vyznačovaly odlišnými flektivními vlastnostmi než číslovky *pět–desět*: první skupina měla pádové formy korespondující s jejich číselným významem, a tedy gramatickým číslem počítaného substantiva (*jeden muž* = singulár, *dva mužě* = duál, *tři/čtyře muži* = plurál), kdežto číslovky *pět–desět* měly formy singulárové. Rozdíly mezi oběma skupinami číslovek se projevovaly syntakticky: číslovky *jeden–čtyře* se ve spojení s počítaným substantivem chovaly jako syntakticky závislá adjektiva (resp. shodné přívlasky), kdežto číslovky *pět–desět* se ve spojení s počítaným substantivem jako syntakticky nadřazená substantiva (počítané substantivum se tedy vyznačovalo vlastnostmi neshodného přívlasku, který měl formu adnominálního genitivu): nom. (*ta*) *pět mužův*, gen. (*tě*) *pěti mužův*, dat. (*tej*) *pěti mužův*, ak. (*tu*) *pět mužův*, lok. (*tej*) *pět mužův*, instr. (*tú*) *pěťú mužův*. Syntaktické vlastnosti číslovek *pět–desět* napovídají, že tyto výrazy měly původně substantivní platnost: podobně jako nč. ekvivalenty *pětka* či *pětice*.

Během historického vývoje podlehly číslovky *pět–desět* inovacím, na jejichž základě se tyto výrazy flektivně odlišily od jiných deklinačních slovních druhů, a napomohly tak emancipaci číslovek jako nové slovnědruhové kategorie. Zejména jde o přestavbu jejich deklinačního systému: podobně jako u některých jiných číslovek (*mnoho, tolik...*) byly pádové formy genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu unifikovány ve prospěch formy genitivu, dativu a lokálu (instrumentálu *pěťú* → *pěti*). Dále se tyto číslovky

funkčně proměnily ve shodné přívlastky, tzn. jejich syntaktické vlastnosti začaly odpovídat výrazům, které vyjadřující determinaci pomoci číselného příznaku: dat. *přicházím ke dvěma mužům* (dat.) – dat. *přicházím k pěti mužům* (dat.). Nicméně pokud je celá fráze v nominativu nebo akuzativu, mění se podoba počítaného substantiva na genitiv (tzv. numerativní genitiv / numerativ): nč. *vidím dva muže* (ak.) X *vidím pět mužů* (gen.). Proces proměny číslovek *pět–desět* započal již ve stč., jak naznačují případy shody podle smyslu: *jakž se pět smyslův roztirhají*.

Číslovky 11–19 byly původně tvořeny předložkovou frází, tzn. jako číslovka vyjadřující počet 11 se v psl. užívalo spojení **jedъnъ na desęte*, v němž se skloňovala jen první část (forma **desęte* měla, jak už bylo řečeno výše, podobu starého konsonantického lokálu). Z této fráze vznikl složený výraz, v němž proběhly další fonologické procesy: kromě pravidelných (zánik a vokalizace jerů, vývoj nosovek) také nepravidelné, jak ukazují stč. varianty *jedennadcęte*, *jedenadcęt*, *jedenadste*, *jedenáct* (jde tedy o změny založené na artikulační asimilaci *nn > n*, *ds > ts > c* a elizi slabik **jedennadesęte*). Zbytky povědomí o původní platnosti jednotlivých částí těchto číslovek se projevují ve stč. dokladech, v nichž se podle původního určení ohýbá první komponent: *Pak povolav dvúnádcęte apoštolův, ješto j' v své mladosti ve třęchnádcęt letech tak věrná byla choti svému Jezu Kristu*; později, po reanalýze vnitřní struktury, se skloňovaly komponenty oba: *Josef jsa v šestínádcęti letech pasieše stádo s bratří svú*. Nakonec se toto spojení proměnilo v jedno slovo a číslovky 11–19 se začaly skloňovat jako číslovky *pět–deset* (a tak se forma číslovky přízpůsobila nominativu s nulovou koncovkou *jedenácte* → *jedenáct-Ø*). Číslovka *čtrnádcęte* (*čtyrnádcęt*) se vyskytuje od nejstarší doby zpravidla v podobě redukováného kořene *čtr-*.

Ve stč. se objevuje alternativní pojmenování 19 (*devatnádsęte*): 1. *bez jednoho dvadčęti / dvadčęti bez jednoho*; 2. *dvadčęti ménę jednoho*.

Číslovky 20–40 se v psl. také označovaly souslovně, tj. kombinací číslovek **dvъ + desęti*, **tri/čętyri + desęti*, jejichž oba komponenty byly původně samostatné (a jako takové se skloňovaly každý zvlášť). Zbytky tohoto stavu lze pozorovat ve stč.: genitiv *dvú-dcátú* (*dvacetí*), lokál *po třęch-dcętech* (*po třiceti*).

Číslovky 50–90 měly charakter nominální fráze, v níž se skloňovala jen první část, neboť číslovka *deset* byla neshodným přívlastkem ve formě genitivu (**pętъ + desętъ*). V dalším vývoji došlo ke splynutí obou číslovkových komponentů a proměně celé fráze v jedno slovo-číslovku, která se skloňuje podobně jako číslovky *pět–desět*: *dvacet*, *třicet*, *čtyřicet*, *padesát*, *šedesát*... Součástí tohoto procesu byla série hláskových změn,

na jejichž základě se podobně jako u číslovek *jedenáct–devatenáct* přetvořila fonologická struktura slova a zjednodušila artikulace souhláskových zkupin (*čtyři-desěti > *čtyři-dcět* > *čtyřicet*; *devět-desět > *devat-desát* > *devad-desát* > *devadesát*). Rozdíl v kvalitě finální slabiky *čtyřicet* X *devadesát* byl způsobena rozdílným vývojem *ä* v pozici a) před měkkou souhláskou, která podlela přehlásce *ä* > *ě*, b) před tvrdou hláskou, v níž došlo ke ztotožnění *ä* s neměkčícím *a*.

Základní číslovky, které označovaly číslo obsahující desítky a jednotky, se tvořily stejně jako v současné češtině: a) koordinačně *jeden a dvaceti* / *dvaceti a jeden*, v tomto spojení se zpočátku skloňovaly obě složky, ale později se koordinované jednotky proměňovaly v jedno slovo nom. *jeden a dvaceti*, gen. *jednoho a dvaceti*, dat. *jednomu a dvaceti* → nom. *jedenadvacet*, gen. *jedenadvaceti*, dat. *jedenadvaceti*, b) juxtaapozičně (tento způsob je mladší) *dvaceti jeden*, c) pomocí předložkové fráze s předložkou *s* (tento způsob nebyl příliš rozšířený) *dvaceti s jedním*. Čísla 21–29 se ve stč. také mohla vyjadřovat pomocí předložkové fráze, a to s předložkou *mezi* (tento způsob byl velmi rozšířený): *jeden-mezi-dcietma* > *jedenmecieta*, *dva-mezi-dcietma* > *dvamecietma*... (podobně se tvořily formy 201–299, viz níže).

Číslovka *sto* se skloňovala jako střední *o*-kmen (typ *město*). U číslovek *dvě stě – čtyři sta* byl výraz *sto* syntakticky nadřazeným substantivem, kdežto číslovky *dvě–čtyři* na něm závislým shodným přívlastkem, jak plyne z následujících stč. vlastností: 1. oba výrazy se skloňovaly samostatně, 2. oba výrazy zachovávaly náležitou shodu v pádě, rodě a čísle (*dvě stě* = duál, *tři/čtyři sta* = plurál). U číslovek *pět set – devět set* byla číslovka *sto* stejně jako u spojení *pět mužů* adnominálním genitivem, a tak se nesklouňovala. Během vývoje češtiny se vzájemný syntaktický vztah obou jednotek přehodnotil stejným způsobem jako u spojení *pět mužů*, a tak se číslovka *sto* stala syntakticky nadřazeným výrazem (nom. *pět set*, gen. *pěti set*, dat. *pěti stům*...; s výjimkou nominativu a akuzativu, které se mění na genitiv, tzv. numerativ). Ve stč. se v některých případech stává nesklonnou *mnoho sto koní uvazu*: tento stč. stav se zčásti zrcadlí v nč., v níž je nesklonná v případě, že součástí fráze substantiva označujícího počítaný předmět (*ke stu/sto korunám*). Po zániku duálu zanikly s výjimkou nominativu a akuzativu *dvě stě* také původní ostatní duálové formy číslovky *sto*. Tento vývoj pokračoval v moravských dialektech, kde byly duálové tvary odstraněny také v nominativu a akuzativu (*dvě stě* → *dvě sta*).

Číslovky označující počet 201–299 se ve stč. mohly tvořit pomocí předložkové fráze s předložkou *mezi*: *jeden-mezi-stoma* ‚dvě stě jeden‘, *jeden a třidceti mezi stoma* ‚dvě stě třicet jedna‘.

Číslovka *tisíc* se skloňovala jako mužský *jo*-kmen, podobně jako číslovka *sto* mohla být ve stč. také nesklonná, a to ve formě sg. (*tisúć*) nebo pl. (*tisúce*): *se třmi tisíc*.

Psl. nedisponovala výrazem majícím význam *milion*, na místo toho používala substantivum *třoma (jak je patrné ze stč., toto substantivum mělo především význam značného množství). Proto stč. podobně jako jiné evropské jazyky adaptovala lat. číslovku *mille* (mající význam ‚tisíc‘) rozšířenou o augmentativní sufix *-one*, tj. *milion*. Tato číslovka se skloňuje jako neživotný *o*-kmen (typ *chlap*, resp. *hrad*).

Neurčité číslovky *koliko*, *několiko*, *toliko*, *mnoho*, *málo*

Skloňování těchto výrazů nebylo v psl. nejspíše ustáleno, jak ukazuje jejich deklinace ve stsl., kde osciluje mezi formami deklinace zájmenné rodové tvrdé a jmenné nebo složené deklinace adjektiv. V stč. se jejich flexe řídí především deklinací neutrálních *o*-kmenů. Syntakticky se tyto výrazy chovají buď jako substantiva (tj. jako číslovky *pět* a výše): *mnoho zvěře*, anebo jako adjektiva (tj. jako číslovky *dva–čtyře*): *po mnozě skutciech*. Číslovka *několiko* má dokonce plurálové tvary (podle *i*-kmenů: dat. *několikem*, instr. *několikmi*). Ve flexi těchto číslovek nastal vývoj podobný vývoji číslovek *pět* a výše, neboť se u nich vytvořily jen dvě pádové formy: nominativu a akuzativu *kolik*, *mnoho* X genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu *několika*.

ČÍSLOVKY ŘADOVÉ

Řadové číslovky se skloňovaly jako adjektiva:

- *první*, *tis'úć* podle měkké složené deklinace;
- *třetí* podle *ijo-* a *ija*-kmenů (v následujícím vývoji byly tyto formy tak jako jinde nahrazeny deklinací složenou měkkou);
- *prvý*, *druhý*, *čtvrtý* podle tvrdé složené deklinace.

Tvrdé formy ve zbytcích uchovávaly tvary jmenné deklinace *o-* a *a*-kmenové (zejména deklinace adj. *prv*, ostatní adjektiva mají doložen pouze nominativ a akuzativ). Jmenné tvary číslovek *čtvrtý* a výše se objevovaly ve spojení s výrazy *sám* či *pól*: *sám čtvrtá*

,on a čtyři další, *pól čtvrtá* ,tři a půl'. Vedle jmenných forem se v tomto spojení užívaly také formy složené (včetně číslovek *druhý* a *třetí*): *sám čtvrtý*, *pól čtvrtý*. Do nové č. se utvořil podle forem *pól čtvrtá* novotvar *pól druha* ,jeden a půl'. Spojení typu *sám druhý* zaniklo, zůstala po něm stopa ve složenině *samodruhá*.

Neustálené bylo skloňování řadových číslovek odvozených od základních číslovek 11 a výše. Kolísání souviselo s faktem, že se u těchto číslovek odehrávaly vývojové změny založené na proměně souslovného pojmenování v jedno slovo: *dvanáctý druhý po desěti* / *druhý-nádctě* / *druhý-nádctý* / *dvanádstý*, *dvacátý druhý prvý-mezdcietma* / *prvý-mezdcietmý* / *dvaceti-prvý* / *dvacátý prvý* / *dvacátý a jeden*.

ČÍSLOVKY DRUHOVÉ

Druhé číslovky měly v psl. dvojí sklonění:

- číslovky **dъvojb*, -a, -e / **obojb*, -a, -e, **trojb*, -a, -e se skloňovala podle zájmené rodové měkké deklinace;
- číslovky **pęterъ*, -a, -o podle jmenné deklinace o- a a-kmenové.

Oba typy deklinace poznamenaly vývojové změny, které jsme pozorovaly u jiných slovních druhů (o vývoji číslovky skloňování číslovek **pęterъ*, -a, -o viz oddíl *Jmenné sklonění adjektiv*).

Stč. formy deklinace *dvój* demonstruje následující tabulka (formy odlišené tučným řezem písma představují pokračování psl. forem, včetně forem pozměněných pravidelnými hláskovými změnami):

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>dvój / dvojí</i>	<i>dvoje / dvě / dvojie</i>	<i>dvojě / dvojie</i>
2.	<i>dvojeho / dvěho / dvojieho</i>	shodné s m.	<i>dvojie</i>
3.	<i>dvojemu / dvěmu / dvojiemu</i>	shodné s m.	<i>dvojí / dvojiej</i>
4.	<i>dvój / dvojí / dvojeho / dvěho</i>	<i>dvoje / dvě / dvojie</i>	<i>dvoju</i>
6.	<i>dvojem / dvěm / dvojiem</i>	shodné s m.	<i>dvojí / dvojiej</i>
7.	<i>dvojím / dvěým</i>	shodné s m.	<i>dvojú</i>
du.			
1.	<i>dvojě</i>	<i>dvoji</i>	shodné s n.
2.		[?] –	
3.		[?] <i>dvojima / dvěýma</i>	
4.	<i>dvojě</i>	<i>dvoji</i>	shodné s n.
6.		[?] –	
7.		[?] <i>dvojima / dvěýma</i>	
pl.			
1.	<i>dvoji / dvojí</i>	<i>dvojě / dvojie</i>	shodné s n.
2.		[?] <i>dvojich / dvojích</i>	
3.		[?] <i>dvojím / dvojím</i>	
4.		[?] <i>dvojě</i>	
6.		[?] <i>dvojich / dvojích</i>	
7.		[?] <i>dvojimi / dvěými dvojími</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Deklinace *dvój* byla v psl. totožná s deklinací zájmených posesiv *mój*. Avšak z tabulky je patrné, že na rozdíl od deklinace *mój* podlešla deklinace druhových číslovek *dvój* kontrakci jen z malé části: většina původních forem zůstala zachována a jen v některých pádech se vyskytují jako dublety formy kontrahované. Kontrakce byla využita funkčně:

užívala se především ve tvarech substantivizovaného zájmena (nom. *to dvě* ,to dvoje', gen. *toho dvěho*, dat. *tomu dvěmu*...), naproti tomu ve funkci přívlastku byly formy druhových číslovek typu *dvój* zpravidla nestažené (nom. *dvoje tělo*, gen. *dvojeho těla*, dat. *dvojemu tělu*...). Jelikož byly některé pádové formy druhových číslovek typu *dvój* shodné s pádovými formami složené deklinace (např. sg. f. gen. *dvoj-ie* – *pěš-ie*, dat. *dvoj-í* – *pěš-í*), byly vytvořeny předpoklady k tomu, aby tato deklinace přešla k deklinaci složené měkké (jak je tomu v nč.). V nč. má tato deklinace formy složené, přičemž v některých tvarech nom. a ak. se vyskytují původní formy zájmenné. Zájmenné formy typu *dvoje* se užívají v nč. ve funkci základní číslovky pomnožných substantiv *dvě nohavice* – *dvoje kalhoty*; kdežto složené formy ve funkci druhových číslovek *dvojí kalhoty*).

ČÍSLOVKY NÁSOBNÉ

Tyto číslovky se tvoří pomocí komponentu *-krát(e)* a *-násob(ně)* / *-násobný* / *-násobní* ze základních číslovek. Původně šlo o samostatné výrazy: 1. Komponent *-krát* měl v psl. podobu **kortǫ/kortǫ* (slovo příbuzné s adjektivem **kortǫkǫ* ,krátký'), které mělo status deverbativního substantiva s významem ,odseknutá, oddělená část'. Z této platnosti pak lze odvodit jeho funkci sufixu násobených číslovek (jak ukazuje jeho sekundární forma *-kráte*, celé spojení mělo slovnědruhovou platnost adverbia). Podobný vývoj lze sledovat v moravskoslezských a severovýchodní části východomoravských dialektů, v nichž se podobně jako ve slovenštině ustálilo jako prostředek signalizující násobenost deverbativní substantivum *raz* odvozené od slovesa *raziti'* (*pjed razuv*, *razúch*, *rází*); 2. Komponent *-násob* (*-násobní* / *-násobný*) je původně předložková fráze s reflexivním zájmenem **na sobě*. Zpočátku vyjadřovalo adverbium *násob* násobení stejného počtu *šest krát násob* (tj. ,6 x 6') či vůbec násobení *dvě stě násob sto tisícúov* (,200 x 100 000'). V kontaktu s číslovkami (ve stč. druhovými) se proměnilo v prostředek derivující násobené číslovky *dvénásob* (z toho vzniklo adjektivum *dvojnásobný*, konverzí pak adverbium *dvojnásobně*). Z *násob* utvořené adjektivum *násobní/násobný* mělo význam ,po sobě jdoucí / nesčekaněkrát opakovaný'. Z tohoto adjektiva se pak ustálil „formant“ tvořený dvěma komponenty *-násob-ný*, který derivuje násobné číslovky se slovnědruhovou příslušností adjektiva.